

Λυχνάρι
στο σκοτάδι

π. Θεμιστοκλής Μουρτζανός

Λυχνάρι
στο σκοτάδι

ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΔΡΟΜΟΥΣ ΠΙΣΤΗΣ ΣΕ ΚΑΙΡΟΥΣ ΑΠΙΣΤΙΑΣ

Επιμέλεια έκδοσης:
Βασίλης Αργυριάδης

Ἐν πλῶ

© Εκδόσεις Έν πλῶ
Κολοκοτρώνη 49, Αθήνα 105 60
Τηλ.: 210 3226343 - Fax: 210 3221238
e-mail: info@enploeditions.gr
www.enploeditions.gr
www.facebook.com/enploeditions.gr

Α΄ έκδοση: Απρίλιος 2018

ISBN: 978-960-619-020-9

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	9
Αν μπορούσα τον κόσμο να άλλαζα	13
Ελπίδα στον Θεό ή αυτοπεποίθηση;	19
Δεν υπάρχει άνδρας και γυναίκα	25
Αποθεώνω τον εαυτό μου	31
Αυτός αγίασε!	39
Γενιά άπιστη και αμαρτωλή	43
Δεν θέλω να είμαι παιδί σου	49
Δεν θέλω να υπάρχεις	55
Δίνω την καρδιά μου	61
Είμαι ό,τι τρώω;	67
Είναι δικαίωμά μου	73
Εκκοσμίκευση ή αναχωρητισμός;	79
Έτσι μου αρέσει	85
Η ανοχή	91
Η απώλεια του άρρωτου εγώ	97
Η ευθύνη στην πνευματική ζωή	103
Η ζήλια	111
Οι αλάθητοι	117
Η καλή φήμη	123
Η νύχτα και η μέρα	127
Η Ορθοδοξία δεν έχει όρια	133
Η χαρά και ο στεναγμός	141
Καθαρότητα ή αγάπη;	147
Κάνε υπομονή	153
Μα δεν έχουν καρδιά;	159

Μια άλλη εργασία	163
Να είμαι χρήσιμος	169
Να ησυχάσω λίγο	175
Να λυτρωθώ	181
Ο λογισμός για τον συνάνθρωπο	185
Ο αδελφός μου	189
Ο φόβος της θλίψης	197
Οι λογισμοί της συνείδησης	201
Οι μωρές συζητήσεις	209
Περπατώ στη χώρα των παθών	213
Πιστεύουμε, γι' αυτό και μιλάμε	219
Πότε είναι αλήθεια η αλήθεια μου	225
Πού μοιάζουν η ζωή και ο θάνατος	231
Πώς αποδεικνύεται η ύπαρξη του Θεού;	237
Πώς ν' αντέξουμε σ' έναν κόσμο δίχως Θεό;	241
Σώμα και πνεύμα	247
Ταράζουμε τη ζωή του κόσμου;	255
Τι γίνεται μετά τον θάνατο;	259
Τι δίνει ευχαρίστηση στον άνθρωπο;	265
Το αλάτι της γλώσσας μου	271
Το ερώτημα του κακού	277
Το ξεχασμένο ευχαριστώ	283
Τρεις σταυροί	289
Χτίζω πάλι όσα γκρέμισα	295
Γιατί Ορθόδοξος σήμερα;	301

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τι σημαίνει να είναι κάποιος χριστιανός σε μία κοινωνία, που παρά την εθιμική σχέση με την πίστη και κάποια θεσμικά κατάλοιπα του παρελθόντος, ολοένα και πιέζει για περαιτέρω εκκοσμίκευση;

Τι σημαίνει να είναι κάποιος χριστιανός σε μία εποχή, στην οποία νεώτεροι και μεγαλύτεροι δυσκολευόμαστε να κοιτάξουμε τη ζωή με τα μάτια του πλησίον και έχουμε απομακρύνει την καθημερινότητά μας από την αναζήτηση της Αλήθειας, εγκλωβισμένοι σε έναν τρόπο ζωής στηριγμένο στην εικόνα, την τεχνολογία, σε σχέσεις που δεν μπορούν να ξεπεράσουν την προτεραιότητα του εγώ;

Τι σημαίνει να είναι κάποιος χριστιανός σε έναν κόσμο ο οποίος μας κάνει όλους να μην συνειδητούμε ότι η αμαρτία του να θέλουμε να είμαστε θεοί χωρίς τον Θεό διαποτίζει κάθε στιγμή του χρόνου μας και κάθε γωνιά του μυαλού μας, καθώς το υπερτροφικό εγώ εκφράζεται διά των λογισμών, διά των πράξεων, διά των παραλείψεων, διά των επιθυμιών, σε ένα κλίμα και αυτοτροφοδοτούμενου και υποβολιμαίου ανικανοποίητου;

Τι σημαίνει να είναι κάποιος χριστιανός σε μία εποχή απόλυτης σύγχυσης ανάμεσα στο προοδευτικό και το συντηρητικό, στο θρησκευτικό και το εκκλησιαστικό, στο χριστιανικό και το μοντέρνο, ενώ η πίστη στο αιώνιο, στην Ανάσταση, ακόμη και στην Αγάπη ή αμφισβητείται στην πράξη ή μπλέκεται στο αναχνώμα παραδόσεων που ενώ δεν έχουν σχέση η μία με την

άλλη, εντούτοις συμπλέκονται, στερώντας την κοινωνία με το Πρόσωπο του Χριστού, Αυτόν που μας λυτρώνει αυθεντικά;

Για να απαντήσουμε και σ' αυτά τα ερωτήματα οδοδείκτης και θησαυρός μας είναι το Ευαγγέλιο, ο λόγος του Θεού, όπως βιώθηκε και βιώνεται στην Εκκλησία. Μοιάζει με λυχνάρι στο σκοτάδι, γιατί καθοδηγεί την πορεία μας βήμα-βήμα. Δεν είναι προβολέας, ο οποίος κάποτε με το υπερήφανο φως του δίνει την αίσθηση, συχνά ψευδαίσθηση, ότι δεν χρειάζεται να κάνουμε κάτι εμείς, αλλά είναι αρκετό το να τον ανάψουμε και όλα θα φωτιστούν. Είναι εκείνο το παλιό, ταπεινό λυχνάρι, το οποίο μας υπενθυμίζει τον λόγο του Χριστού: *«Ζητείτε πρώτον τήν βασιλείαν του Θεού και τήν δικαιοσύνην αὐτοῦ... μή οὖν μεριμνήσητε εἰς τήν αὖριον ἢ γάρ αὖριον μεριμνήσει τά ἑαυτῆς· ἀρκετόν τῇ ἡμέρᾳ ἢ κακία αὐτῆς»* (Ματθ. 6,34). *«Ζητείστε πρώτα ἀπ' ὅλα τῆ βασιλεία του Θεοῦ καί τῆν ἐπικράτησιν του θελήματός Του... μὴ ἀγωνιάτε γιὰ τὸ αὐριο, γιὰτί ἡ αὐριανή μέρα θα ἔχει τὶς δικές της φροντίδες. Φτάνουν οἱ ἐργονίες τῆς κάθε μέρας»*. Αυτό το λυχνάρι προϋποθέτει και τη δική μας ἐργοία να του προσθέτουμε ἀπὸ τὸ λάδι τῆς πίστεως, τῆς μετάνοιας, τῆς ἀγάπης, του ἀγώνα, τῆς μελέτης. Ἄλλωστε, ο λόγος πάντα ηχεί ἀνακουφιστικός, ἤρεμος, ἀλλά καὶ ἀφυπνιστικός: *«ὅστις θέλει»* (Μάρκ. 8,34).

Ἀπόπειρες λοιπὸν να δούμε τῆν ἐπικαιρότητα του λόγου του Θεοῦ στη ζωὴ μας, ἀφορμές ἀφύπνισης, διαλόγου με σύγχρονες προκλήσεις, οἱ οποίες ἀγγίζουν κάποτε φανερά, κάποτε πιο ἀφανώς, τῆν καθῆ-

μερινότητά μας, περιλαμβάνει αυτό το βιβλίο. Τα κείμενά του πηγάζουν από διαλόγους με τα μέλη της εκκλησιαστικής μας κοινότητας, των Αγίων Πάντων Κέρκυρας, αλλά και από προβληματισμούς ανθρώπων οι οποίοι αναρωτιούνται τι έχουν να μας πούνε κείμενα, όπως οι επιστολές του αποστόλου Παύλου, σε καιρούς στους οποίους η γνώση γίνεται πληροφορία και η πίστη κατάλοιπο του χθες.

Ευχαριστούμε τις εκδόσεις ΕΝ ΠΛΩ που μας εμπιστεύθηκαν! Αν ο αναγνώστης δει κάτι που μιλά και στη δική του ψυχή, ας μην λησμονεί ότι «έν τῷ φωτί Του ὀψόμεθα φῶς»!

Κέρκυρα, 21 Μαρτίου 2018

π. Θ. Μ.

Αν μπορούσα τον κόσμο να άλλαξα

Η Εκκλησία πάντοτε διακρινόταν από την προσδοκία της επανόδου του Χριστού στον κόσμο μας, έβλεπε προς το τέλος της Ιστορίας, την οποία αντιμετωπίζει ευθύγραμμα και όχι κυκλικά. Δεν πιστεύει ότι η Ιστορία επαναλαμβάνεται και ότι ο άνθρωπος καθηλώνεται στο σήμερα, όντας ο ίδιος, χωρίς να μπορεί να αλλάξει. Δεν πιστεύει ότι ο άνθρωπος επαναλαμβάνει συμπεριφορές, ότι παραμένει προσκολλημένος σε δομές, όντας δέσμιος του χρόνου, χωρίς να μπορεί να υπερβεί τα πάθη και τις αδυναμίες του. Γι' αυτό και ζει την ιστορική πορεία ως μία συνεχή ευκαιρία μετάνοιας, πρόσκτησης του Πνεύματος του Θεού, επιθυμίας για θέωση. Στον αγώνα αυτό που είναι συνεχής και την ίδια στιγμή ανεπανάληπτος, διότι τίποτε δεν επιστρέφει όπως ήταν, ούτε καν οι επιθυμίες μας, καλούμαστε από την πίστη να βλέπουμε όχι μόνο τον εκτός μας κόσμο, αλλά και τον εντός μας. Να βάζουμε αρχή, ώστε να μετανοούμε για τα πάθη και τα λάθη μας και να προσπαθούμε να δεχθούμε τον Χριστό στις καρδιές μας. Καμία πνευματική εμπειρία, καμία γιορτή, καμία μετοχή στα μυστήρια της πίστης δεν μας

βρίσκει στην ίδια ακριβώς κατάσταση με την προηγούμενη. Αυτή η συνεχής διαφορετικότητα γίνεται κίνητρο όχι για στασιμότητα, αλλά για πνευματική εργασία, για να μην αφήσουμε τα μέλη τα επί της γης να μας κρατούν καθηλωμένους στην αμαρτία και στο παρελθόν (Κολ. 3,5), να κάνουμε ό,τι εξαρτάται από εμάς και να αφήσουμε τον Χριστό να προσθέσει σ' αυτά που μας λείπουν.

Τι είναι όμως «τά μέλη τά επί τῆς γῆς», την νέκρωση των οποίων ζητά ο απόστολος Παύλος στην προς Κολοσσαείς επιστολή του;

Είναι το θέλημα του ανθρώπου το οποίο δεν έχει να κάνει με το θέλημα του Χριστού· είναι αντίθετο ή αδιάφορο προς Εκείνον. Είναι ό,τι επιθυμούμε και έχει άρνηση σε σχέση με την οδό του Ευαγγελίου. Είναι το πνεύμα της θεοποίησης του εαυτού μας. Η αίσθηση πως αν ικανοποιήσουμε ό,τι μας κρατά προσκολλημένους στο σήμερα, ακόμη κι αν δεν έχει αγάπη, θα είμαστε ευτυχημένοι. Αυτό το θέλημα έχει να κάνει τόσο με το σώμα, όσο και με την ψυχή. Γι' αυτό και ο Παύλος περιγράφει τις μορφές με τις οποίες φανερώνεται. Είναι η πορνεία, δηλαδή η χρήση του άλλου ως σώματος προς ηδονήν και όχι η κοινωνία της αγάπης και της χαράς στην προοπτική της ένταξης στο σώμα του Χριστού που είναι η Εκκλησία. Είναι η ακαθαρσία, κάθε λογισμός και κάθε πράξη που ρυπαίνει την ψυχή και το σώμα μας, διότι μας κλείνει στον εαυτό μας και μας κάνει να

νομίζουμε ότι μέσα από την διαφθορά που η απόλαυση φέρνει θα είμαστε ευτυχισμένοι. Είναι το πάθος, κάθε δηλαδή εξάρτηση του σώματός μας όχι από τον Θεό και την αγάπη, αλλά από την αμαρτία. Είναι κάθε κακή επιθυμία, όλα εκείνα τα μικρά και φαινομενικά ασήμαντα, τα οποία όμως μας βγάζουν από την πνευματική μας πορεία, διότι πετυχαίνουν να μας πείσουν ότι είναι σημαντικά για μας, καταναλώνοντας τον χρόνο μας μάταια. Είναι, τέλος, η πλεονεξία, η οποία γίνεται ειδωλολατρία, γιατί μας κάνει να πιστεύουμε πως η ευτυχία βρίσκεται σε ό,τι και όποιον αποκτήσουμε και εκείνο ή εκείνος γίνεται το αντικείμενο της λατρείας μας, παρά ο Θεός.

Οι εμπαθείς αυτές καταστάσεις δεν είναι μόνο σωματικές, αλλά έχουν να κάνουν και με την ψυχή, με τον όλο άνθρωπο. Γιατί ο ρύπος ξεκινά από την καρδιά. Από την απουσία δυνατής αγάπης προς τον Θεό και τον συνάνθρωπο. Από την έλλειψη διάθεσης για πνευματικό αγώνα. Από την πώρωση της συνείδησης. Από την εκδίωξη της χάριτος του Πνεύματος. Από την απουσία εκκλησιαστικού φρονήματος και την άρνηση μετοχής στο σώμα του Χριστού, είτε γιατί κανείς δεν μπορεί να μας καταλάβει είτε γιατί υπάρχουν άλλες προτεραιότητες στην καρδιά μας. Κι έτσι, εκτός από τις σαρκικές ηδονές, ο Παύλος επισημαίνει ότι η ψυχή και το σώμα μας γίνονται δέσμια και άλλων παθών.

Είναι η οργή, η στιγμιαία έκρηξη της καρδιάς μας, διότι ο άλλος δεν είναι όπως τον θέλουμε ή δεν κάνει αυτό που θέλουμε. Είναι ο θυμός, μία μόνιμη κατάσταση της καρδιάς μας, η οποία μας συνοδεύει συνεχώς και μας κάνει να μην λησμονούμε τι είναι και τι κάνει ο άλλος. Είναι η κακία, δηλαδή η συνολική κατάσταση της ύπαρξής μας, η οποία εμφανίζεται όταν απουσιάζει η καλοσύνη, όταν δηλαδή βλέπουμε όλους τους άλλους ως εχθρούς. Είναι η αισχρολογία, δηλαδή η βλασφημία κατά του Θεού και την ίδια στιγμή η υποτίμηση και ο εξευτελισμός των άλλων ανθρώπων, με σκοπό να επιδείξουμε τη δική μας ανωτερότητα. Είναι, τέλος, το ψεύδος, το οποίο εύκολα λέμε ο ένας στον άλλο, είτε για να επιδειχθούμε, είτε για να κρύψουμε την αλήθεια, είτε γιατί προσποιούμαστε ότι είμαστε άλλοι από αυτούς που είμαστε.

Τα πρώτα μέλη έχουν να κάνουν με την κίνηση του σώματος και της ψυχής έναντι του άλλου στο επίπεδο της σάρκας. Τα δεύτερα έχουν να κάνουν με την αντίστοιχη κίνηση στο επίπεδο του λόγου. Σάρκα και λόγος συνδυάζονται σε μία λογική επανάληψη, κατατρώγουν τον χρόνο μας και μας υποτάσσουν στην δύναμη της αμαρτίας. Για την Εκκλησία όμως, επειδή ακριβώς ο χρόνος και η Ιστορία λειτουργούν ευθύγραμμα, υπάρχει η έννοια της νέκρωσης. Αγωνιζόμενοι να νεκρώσουμε την κυριαρχία της σάρκας και του λόγου, αφηνόμαστε στην αγάπη του Πνεύματος και τη δύνα-

μη του Θεού Λόγου, του ενανθρωπήσαντος Χριστού που μας αγαπά και κατοικεί εντός μας, για να μας οδηγήσει στον καινούριο άνθρωπο. Αρκεί να «ντυθούμε τον καινούργιο άνθρωπο, που ανανεώνεται συνεχώς σύμφωνα με την εικόνα του δημιουργού του, ώστε με τη νέα ζωή του να φτάσει στην τέλεια γνώση του Θεού» (Κολ. 3,10). Να μην φοβηθούμε να δούμε κατά πρόσωπο τον εαυτό μας. Να αγωνιστούμε πνευματικά. Να αντισταθούμε στο πνεύμα της εποχής μας, το οποίο ταυτίζει την ευτυχία με την ικανοποίηση της σάρκας.

Η εσχατολογική προοπτική της Εκκλησίας δεν είναι μία μετάθεση της ευτυχίας στο απώτατο μέλλον, στη μεταθανάτια πραγματικότητα, στο τέλος του κόσμου, αλλά μία εδώ και τώρα απόφαση μετάνοιας, νέκρωσης και πορείας ανακαίνισης του εαυτού μας. Και έτσι αλλάζει και η πορεία του κόσμου. Μέσα από τη δική μας αλλαγή. Αν αλλάξουμε, τότε η υπομονή μας έχει νόημα. Αν όχι, τότε θα παραμένουμε παρατηρητές και κατήγοροι μιας κοινωνίας που ζητά την ικανοποίηση του σαρκικού φρονήματος και που στρέφεται με τον λόγο εναντίον των πάντων, χωρίς όμως να αποδέχεται τον τρόπο της αλλαγής τόσο εν τω νυν όσο και εν τω μέλλοντι αιώνη, που είναι η σχέση με τον Χριστό.

Ελπίδα στον Θεό ή αυτοπεποίθηση;

Καθώς προχωρούμε στον χρόνο και αντιμετωπίζουμε τις δυσκολίες του παρόντος και του μέλλοντος, αυτό που χρειαζόμαστε είναι η ελπίδα. Είναι η προσδοκία ότι τα όνειρά μας θα εκπληρωθούν, ότι οι δυσκολίες μας θα αντιμετωπισθούν. Η ελπίδα μας έγκειται στον κόπο τον οποίο καταβάλλουμε, στους ανθρώπους που πιστεύουμε ότι θα μας βοηθήσουν και, αν πιστεύουμε στον Θεό, σ' Εκείνον. Ελπίζουμε ότι θα μας δώσει δύναμη και φώτιση, ώστε οι επιλογές μας να είναι τέτοιες που να ανοίγουν δρόμους. Στις δυσκολίες της επικοινωνίας, της συνύπαρξης, της διαχείρισης της ζωής και των ανθρώπων – ιδίως όταν οι άλλοι δεν σκέφτονται και δε δρουν όπως εμείς θα θέλαμε– ελπίζουμε ότι θα υπάρξει η δυνατότητα να βρεθούν οι κοινοί τόποι, ώστε να πετύχουμε την ευτυχία που αναζητούμε, την πρόοδο που μας λείπει, την πληρότητα και τη χαρά από την ικανοποίηση των επιθυμιών μας.

Η εποχή μας βεβαίως είναι ορθολογιστική. Έτσι δε μας θέλει να πορευόμαστε με ελπίδα σε μεταφυσικούς παράγοντες όπως είναι ο Θεός, αλλά με αυτοπεποίθηση. Στην πραγματικότητα, επειδή ο

πολιτισμός και η νοοτροπία που καλλιεργεί ο κόσμος έχουν υποκαταστήσει τον Θεό με τον εαυτό μας, τονίζεται η ανάγκη για αυτοπεποίθηση: αντί να περιμένουμε λύση από τον ουρανό, να στραφούμε στον εαυτό μας, να πιστέψουμε σ' αυτόν, να μην απογοητευόμαστε, ακόμη κι αν βλέπουμε ότι δεν μπορούμε να τα καταφέρουμε, αλλά να επιμένουμε. Να τον δικαιολογούμε στις πτώσεις του. Να επιρρίπτουμε τις ευθύνες για τις ήττες στους άλλους. Να μην τον αφήνουμε να απελπίζεται, αλλά να τον κάνουμε να τονώνεται με την ικανοποίηση των επιθυμιών του, πραγματικών ή τεχνητών. Και όλα αυτά εκφράζονται μέσα από την έννοια της αυτοεκτίμησης, μέσα από την ανάγκη για έπαινο, αλλά και για δικαιολόγηση των πράξεών μας, ώστε να μην στενοχωρηθούμε, να μην πληγωθούμε, να μη μειωθούμε.

Παράλληλα, ο κόσμος μάς οδηγεί να ελπίζουμε στα εργαλεία που αυτός έχει βρει, για να στηριχθούμε στη ζωή μας. Στην επιστήμη, είτε δια της ιατρικής είτε δια της τεχνολογίας. Στην πολιτική, η οποία λειτουργεί στην προοπτική όχι της αξιοκρατίας, αλλά της κολακείας και των γνωριμιών. Στην πληροφόρηση και στην αυτοπροβολή που επιτυγχάνεται δι' αυτής. Στη θεοποίηση του σώματος. Στον υπερτονισμό των δικαιωμάτων μας. Στην αξία της μόρφωσης. Στην υπεροψία που η κοσμική γνώση προκαλεί. Στην άρνηση να δούμε τον κόσμο πνευματικά και στον περιορισμό

της ζωής στο διανοητικό της πλαίσιο. Και όλο αυτό μεταφέρεται στην καθημερινότητά μας. Νομίζουμε ότι μπορούμε χωρίς τον Θεό και διαμορφώνουμε τη ζωή μας με τέτοιον τρόπο, ώστε να είναι αδύνατον να διαχειριστούμε την οποιαδήποτε μεγάλη κρίση και δοκιμασία, εφόσον δεν έχουμε πίστη και ελπίδα αιωνιότητας.

Αλλά και τις ανθρώπινες σχέσεις δεν μπορούμε να διαχειριστούμε, καθότι –εφόσον κριτήριο είναι ο εαυτός μας– δε δεχόμαστε συμβουλή από κανέναν, δεν έχουμε κριτήριο άλλο παρεκτός αυτό που εμείς πιστεύουμε ότι δικαιούμαστε ή νομίζουμε ότι είναι το σωστό, με αποτέλεσμα, να αδυνατούμε να βρούμε λύση όταν διαπιστώσουμε ότι και οι άλλοι έτσι σκέφτονται. Και τα πράγματα οδηγούνται στη διαμάχη, στη διάλυση, στην τάση για εξουσιασμό του ενός εις βάρος του άλλου. Μία δυστυχία, η οποία πηγάζει από την απογοήτευση να μην ελπίζουμε πουθενά, παρά μόνο στο εγώ.

«Κι εμείς γι' αυτό υπομένουμε κόπους και ονειδισμούς, γιατί στηρίξαμε την ελπίδα μας στον αληθινό Θεό, που είναι σωτήρας όλων των ανθρώπων και ιδιαίτερα των πιστών» (Α Τιμ. 4,10). Μία από τις μεγαλύτερες δοκιμασίες στη ζωή μας έρχεται, όταν βλέπουμε ότι οι κόποι μας δεν βρίσκουν ανταπόκριση από την πλευρά των άλλων. Όταν διαπιστώνουμε ότι όχι μόνο δεν αναγνωρίζουν αυτό που κάνουμε, αλλά μας ονειδίζουν, μας ειρωνεύονται, μας απορρίπτουν. Και δεν απορρί-

πτουν μόνο εμάς. Κυρίως απορρίπτουν ό,τι πιστεύουμε. Όποιον πιστεύουμε. Την αντίληψή μας για το νόημα της ζωής. Τα κριτήρια με βάση τα οποία πορευόμαστε. Και τότε, αισθανόμαστε μοναξιά. Απογοήτευση κατά άνθρωπον. Αναρωτιόμαστε για το αν αξίζει να προσπαθούμε για τους ανθρώπους ή για να επιτύχουμε στόχους που δεν τυγχάνουν αναγνώρισης.

Πρωτίστως όμως δυσκολευόμαστε όταν αισθανόμαστε ότι ο Θεός δεν μας ακούει. Δεν είναι παρών στη ζωή μας. Αφήνει να δοκιμαζόμαστε και δεν μας δίνει ορατή λύση. Μας καλεί να κάνουμε υπομονή και να περιμένουμε να μιλήσει. Μας αφήνει να ζούμε μικρότερα ή μεγαλύτερα μαρτύρια και η καρδιά μας αισθάνεται κενή δίχως την παρουσία Του. Όμως, ακόμη κι έτσι, αν η ελπίδα μας παραμένει σ' Εκείνον, θα μας δώσει σημάδια της αγάπης Του. Αρχεί εμείς να ακολουθούμε τις εντολές Του. Να ζούμε στην Εκκλησία. Και να ελπίζουμε σ' Αυτόν. Και να μη σταματάμε να κουραζόμαστε για τον δρόμο και τον τρόπο Του. Την αγάπη. Τη θέαση της ζωής όχι με κριτήριο το εγώ μας, αλλά την κοινωνία μαζί Του. Και την αγάπη προς τον πλησίον, ακόμη κι αν αυτός δεν πιστεύει. Ακόμη κι αν μας κουράζει. Ακόμη κι αν δεν είναι όπως τον θέλουμε.

Η κατά Θεόν ελπίδα δεν απορρίπτει την αυτοπεποίθηση. Δε ζητά από τον άνθρωπο να λειτουργεί μοιρολατρικά ή να μην αξιοποιήσει ό,τι ο